

MARTIN SCHULZE WESSEL, *Revolution und religiöser Dissens. Der römisch-katholische und der russisch-orthodoxe Klerus als Träger des religiösen Wandels in den böhmischen Ländern und Russland 1848–1922*, München 2011, Oldenbourg Verlag, 344 s. ISBN 978-3-486-70662-8

München 2011, Oldenbourg Verlag, 344 s.

ISBN 978-3-486-70662-8

Vztah náboženství a revoluce je předmětem četných úvah i konkrétních historických analýz, ať už s církví jako obětí, anebo s náboženskými idejemi coby inspirací revolučního hnutí. Kniha Martina Schulze Wessela, profesora východoevropských dějin mnichovské univerzity a předsedy Collegia Carolina, se této tradici vymyká jednak dílčím, důsledně empirickým pohledem, zvláště na rozpravu duchovenstva, jednak širším, komparatistickým záběrem. Oba aspekty jeho monografie je možno uvítat, ale také proti nim vznést námitky: dílčí zkoumání volá po silnější hodnotící intervenci a po doplnění „epickým“ vyprávěním (historií schizmatu), komparatistická struktura pak provokuje otázku, srovnáváme-li skutečně srovnatelné (církev katolickou a pravoslavnou, společnost a mentalitu českou a ruskou, různě radikální revoluce, různý stupeň sekularizace atd.). Autorovy paralelní sondy jsou provázeny náročnými, i metodologickými úvahami (například o dvojznačnosti sekularizace, singularitě Ruska, křesťanské legitimitaci obou imperií) a uzavřeny shrnujícím závěrem. Empirický text však tyto obecné úvahy nedost implikuje a čtenář se pak někdy ztrácí v záplavě detailů. Závěr sice načrtává faktické vyústění konfliktů, ale až ex post, zatímco vlastní analýzy zasvěcenačky další „příběh“ už předpokládají.

To jsou námitky převážně vůči strukturaci a malé čtivosti textu: samo téma a úroveň materiálůvá i způsobu tázání naproti tomu nesporně zasluhují pozornost. Kniha nepokrývá celý časový obzor v titulu naznačený; studie o českém reformním kléru 1848 zůstává bez pokračování ve druhé polovině 19. století; paralelní analýza ruského reformního kléru roku 1905 je sice seskupena kolem týchž otázek, je však „historicky současná“ jen typologicky, tj. budeme-li pokládat za analogické revoluce let 1848 a 1905 (což autor činí s určitými výhradami na s. 117). Srovnávat jistě neznamená ztotožňovat (role etnizace v hodnotové škále národa vládnoucího bude jiná než u národa nestátního a odlišná bude i kolektivní paměť, vztah mezi „prostorem zkušenosti“ a „horizontem očekávání“, pojmovou dvojicí, které autor užívá poněkud nadměru). Obě sondy jsou ale tak či

onak zajímavé. Přesvědčuje paralelní kritika reglementace (petrovským, popřípadě josefinským) absolutismem a obdobný požadavek obnovení autonomie církve ve chvíli krize – třebaže episkopát a nižší klérus o svobodné církvi měly odlišné představy a v Čechách tento rozdíl zostróval i odlišný národní a sociální původ. V Rusku světské („bílé“) duchovenstvo bylo místy prezentováno jako oběť státní byrokratizace a privilegovaného mnišského („černého“) kléru; volalo se i po nové roli kněze jako morálního vůdce lidu, petrohradské reformní ideje však nesnadno pronikaly k mase 70 000 venkovských kněží. Také symbol předpetrovského patriarchy, natož idea původního křesťanství jako teologické zdůvodnění socialismu (S. Bulgakov) zůstaly v roce 1905 ojedinělé. (S. Bulgakov se o několik let později stane vehementním kritikem ruské inteligence, jejíž tvořivé síly zůstaly zpátky za destruktivitou a jejíž sklon k fantaziím a utopiím prozrazoval nerozvinutý smysl pro skutečnost: sborník *Věchi*, 1909).

Česká, popřípadě rakouská církevní problematika roku 1848 je relativně dobře známa už z Winterových studií o josefinismu a Bolzanových žácích; na příkladu květnové schůze kléru v pražském Lužickém semináři a postavě jeho ředitele F. Náhlovského se však autorovi podařil názorný náčrt jejich podstatných aspektů – od kritiky státní instrumentalizace náboženství po Havlíčkovy naděje na spolupráci liberálního duchovenstva s národním hnutím. Schulze Wessel také poukazuje na skutečnost, že obraz Jana Husa v roce 1848 v reformním katolickém duchovenstvu ještě narážel na rozpaky a že jeho konstrukce na symbol národní katarze vyšla odjinud. Méně obvyklý je Masaryk coby antiklerikální symbol převratu roku 1918, ačkoli se v katolických kruzích tak někdy jevil; nedost zřetelná ve výkladu zůstává tvář katolické moderny a jejího vztahu k (1902 založenému a 1918 obnovenému) sdružení katolického duchovenstva „Jednota“: čtenář často uprostřed jen zdrženlivě komentovaných informací ztrácí orientaci. Nesouhlasil bych zde s charakteristickou E. Rádlu jako „socialistického filozofa“ (s. 122); autor si nevěsil jeho knížky *Náboženství a politika* z roku 1921, kritizující mělkost vlasteneckého náboženství („Vylučovati (...) katolictví z národa jako cizorodé těleso jest dětinství.“). Schulze Wessel se soustřeďuje na konkurující si loajality národní a církevní a podtrhuje paradoxní skutečnost, že české reformní duchovenstvo po roce 1918 „neojosefinsky“ volalo po novém vměšování státu do církevních záležitostí, například do jmenování biskupů. „Nepřirozenost“ celibátu je mu sice podnětem k úvahám o sexualitě a nacionalismu, ale jeho schematicus problematiku koncentruje především na otázku nacionalizace liturgie, popřípadě etnizace konfliktu. Příznačné pro vzájemně se posilující emoce národní a náboženské bylo, že kult Jana Husa byl v německém katolicismu používán ke kaceřování celého českého národa; panorama českých nábožensko-politických diskusí pak na s. 176 náhle končí ještě před založením Církve československé.

Z paralelního rozboru situace po ruské únorové revoluci překvapuje většinově pozitivní vztah pravoslavného duchovenstva k převratu a tomu odpovídající absenci antiklerikální fronty (zlehčujícího heterostereotypu „vnitřní Orient“). Naopak Schulze Wessel konstatuje demokratizaci a laicizaci na všech rovinách, dokonce volání po rovnoprávnosti žen a po církvi, která „jde s lidem“; současné s převzetím moci bolševiky byl ale obnoven Petrem Velikým zrušený patriarchát, symbol organického pouta trůnu, oltáře a lidu, překonání „smuty“. Jako v Československu, byla i tu radikální část duchovenstva ochotna spolupracovat s vládou proti vlastní hierarchii (a autonomii církve). Od zajímavého tématu sakralizace revoluce a kultických elementů ruského socialismu autor v přehnané askezi bohužel upouští ve prospěch stereotypů liturgie, etnizace konfliktu a role paměti v pravoslaví. „Bohostrůjcům“, Lunačarského politice a ideji vrátit socialismu náboženskou dimenzi bylo jistě věnováno poměrně hodně pozornosti v novější literatuře (například Jutta Scherrerová 1981), ale i schizma roku 1922, zvnějšku iniciované bolševickým zábořem kultovních předmětů, zůstává mimo rámec knihy. Schulze Wessel přivěšenou metodologickou úvahou o dvou anketách mezi ruským a českým duchovenstvem (1905 a 1918) dokazuje svou mimořádnou schopnost citlivé práce s dílčím materiálem a výborným závěrem (s. 263–272) daleko přechází za fakticitu svých užších analýz. K výsledkům například počítá poznatek, že tendence sekularizovat náboženství a naopak pochopit sekulární svět nábožensky ztroskotala a že nově založené církve, svým způsobem „trojský kůň“ sekulárního státu, natrvalo neotřáslы dominantními tradičními církvemi: rozkol, zejména v případě pravoslaví, naopak posílil jeho antireformní, antimodernistické tendence.

Bedřich Loewenstein